

## TENDENCIE A ŠKOLY SÚČASNEJ SOCIOLOGIE POKUS O TYPOLOGIU<sup>1</sup>

ZYGMUNT BAUMAN

Každé odvetvie vedy možno definovať dvojako:

A. Postulatívne — načrtnutím charakteristiky ideálneho modelu, ku ktorému by sa, podľa autorovej mienky, mala veda maximálne približovať v procese svojho skutočného rozvoja. Definícia tohto typu má vždy hodnotiaci charakter, pretože: a) kladie nejakú sústavu problémov alebo súbor metód nad iné, ktoré aktuálne vystupujú v rámci daného odvetvia vedy, b) rezervuje názov danej vedy iba na určovanie takých smerov výskumu, ktoré sa najviac približujú modelu vyznačenému prijatou definíciou, a v tom prípade sa riskuje, že c) určité fakticky existujúce smery výskumov, vykonávaných v rámci danej vedy, môžu v prípade použitia tejto definície ujsť pozornosti. Väčšina definícií sociológie, vyskytujúcich sa v súčasnej vedeckej literatúre, patrí práve do tejto kategórie.

B. Zpravodajsky — zhrnutím čo najúplnejšieho inventára problémov, metód, tvrdení, aktuálne sa viažúcich k jej názvu a snažiacich sa nájsť najpodstatnejšiu črtu, ktorá by spájala súčasne všetky pozície danej oblasti a odlišovala ich od pozícií patriacich do oblasti iných vied.

### 1. ZÁKLADNÉ TENDENCIE SÚČASNEJ SOCIOLOGIE

Tendencie vystupujúce v súčasnej sociológii možno klasifikovať podľa rozmanitých kritérií; línia každého delenia pôjde iným smerom. Spomedzi mnohých stránok, ktorými sa jednotlivé smery môžu vzájomne odlišovať a z toho dôvodu môžu slúžiť ako základ k typológii tie tendencie, ktoré sa ukazujú najdôležitejšími.

#### *A. Ponímanie povahy spoločenských faktov tvoriacich predmet sociologických výskumov*

Z tohto hľadiska možno v súčasnej sociológii odlíšiť dve zásadné stanoviská: a) predmetom sociológie majú byť *psychické stavy ľudí*, ktoré určujú zmysel ľudských vzťahov, spoločenských inštitúcií; b) predmetom sociológie majú byť *otázky spoločenskej štruktúry, spoločenských procesov, spoločenských inštitúcií*, ktoré v konečnom dôsledku dávajú objektívnu skutočnosť, nejakým spôsobom určujúcu psychický život ľudí.

Predstaviteľom prvého smeru bol napr. sociológ poľsko-amerického pôvodu Florian Znaniecki. Vyhlásil: „Človek ako spoločenská hodnota je tým, za čo ho považuje niekto,

<sup>1</sup> Táto štúdia je prepracovaným fragmentom z *Náčrtu sociológie* (Zarys socjologii), ktorý vyšiel v PWN 1962 a bola uverejnená v časopise Studia socjologiczne, 1 (1962) (Tendencie i szkoły w socjologii współczesnej. Proba typologii).

kto sa o neho aktívne zaujíma, alebo za čo považuje sám seba vtedy, keď nad sebou uvažuje a snaží sa o kontrolu svojej osobnosti. Možno povedať, že sociológ má do činenia iba s touto stránkou ľudí. Ale táto ich stránka je skutočnosťou, pretože v podstate určuje ich konanie, podobne — a niekedy ešte viac — ako prirodzené veci a predmety.“<sup>2</sup> Podobné stanovisko je v súčasnej sociológii príliš rozšírené; pomerne zriedka vystupuje v radikálnej podobe, ontologickej („ľudské predstavy dávajú spoločenským javom jediný zmysel“), zato veľmi často v umiernennej, metodologickej („v skúmaní spoločenských javov je potrebné venovať podstatnú pozornosť významom, aké im ľudia pripisujú“). Rozšírenie spomenutého stanoviska v tejto druhej variácii dovolilo J. Szczepańskému tvrdiť, že „trvalým prínosom Znanieckeho je zdôraznenie nevyhnutnosti prebádania situácie ľudí zúčastňujúcich sa spoločenských udalostí, preskúmania nimi prijímaných charakteristík týchto udalostí ako dôležitých ukazovateľov ľudskej činnosti a zdôraznenie nevyhnutnosti zaradenia týchto udalostí do poradia vývinových procesov pribíhajúcich v spoločenských systémoch“.<sup>3</sup>

Rozvinutie Znanieckeho myšlienky nachádzame napr. v prácach F. A. Hayeka, kde píše: „nielen činnosť človeka vzhľadom na vonkajšie objekty, ale tak isto vzťahy medzi človekom a spoločenskými inštitúciami môžu sa chápať iba v kategóriách ľudských myšlienok o nich“, alebo v príručke sociológie (v Amerike veľmi populárnej) od Arnolda W. Greena, podľa ktorého „kľúčom k výskumu a chápaniu spoločenských vzťahov je význam. To, čo človek pokladá za pravdu o sebe samom, o svojich druhoch, o celom svojom spoločenskom a fyzickom svete je základom jeho činnosti. Človek koná a reaguje na *skutočnosť*, pôsobiacu na jeho zmysly, skutočnosť vyrobenú jeho bohatou predstavivosťou, kontrolovanú prostredníctvom viery iných ľudí žijúcich v minulosti alebo v prítomnosti. Väčšinou, ale v celej svojej spoločenskej činnosti, vychádza človek zo svojho pomeru k pojmom a nie k veciam. Spletená sieť významov tvorí základnú substanciu spoločenského človeka“.<sup>4</sup> Dôsledky takéhoto stanoviska (dokonca aj vtedy, keď nie sú dostatočne jasne sformulované) môžeme nájsť v početných prácach hľadajúcich vysvetlenie ľudského konania v rozlične chápaných, ale vždy *psychických* predispozíciách účastníkov spoločenských procesov — vysvetľujúcich dokonca činnosť spoločenských inštitúcií a udržiavanie spoločenských štruktúr v týchto kategóriách. Slová Marxa a Engelsa, písané r. 1845, sú akoby bezprostredne polemikou s týmto stanoviskom: „Istý bodrý milostpán si kedysi namyslel, že ľudia sa preto topia vo vode, lebo sú posadnutí myšlienkou tiaže. Keby si z hlavy pustili túto predstavu, vyhlásiac ju napríklad za predsudok, za náboženskú predstavu, nehrozilo by im nebezpečenstvo utopenia. Cez celý svoj život milostpán bojoval proti ilúzii tiaže, ktorej čoraz novšie a novšie smutné následky nachádzal v štatistike.“<sup>5</sup>

Tieto slová, pravda, polemicky zveličujú názory predtým charakterizovaného hladiska, zato však výrazne ilustrujú stanovisko Marxa a Engelsa, vyžadujúcich od vedy a spoločnosti vychádzanie „zo skutočných jedincov, ich konania a materiálnych podmienok života tých, ktoré už našli, ako aj tých, ktoré svojou činnosťou vytvorili“,<sup>6</sup> koncentrovanie sa nie natoľko a nie iba na motívy ľudského konania, ako skôr na otázku „aké hybné sily sa skrývajú za týmito motívmi, aké historické príčiny sa pretvárajú v hlavách jednotlivcov konajúcich na motívy tohto druhu“.<sup>7</sup> Nepopierajúc fakt, že inštitúcie spo-

<sup>2</sup> F. Znaniecki, *The Method of Sociology*, New York, 1934, str. 131.

<sup>3</sup> J. Szczepański, *Sociologia*, Rozwój problematyki i metod, Warszawa 1961, s. 383.

<sup>4</sup> A. W. Green, *Sociology, An Analysis of Life in Modern Society*, New York 1960, s. 1.

<sup>5</sup> K. Marx, F. Engels, *Niemiecka ideologia* (w:) *Dzieła*, t. 3, Warszawa 1961, s. 13–14.

<sup>6</sup> *Ibidem*, s. 21.

<sup>7</sup> Fryderyk Engels, Ludwik Fueuerbach i zmierzch klasycznej filozofii niemieckiej (w:), K. Marks, F. Engels, *Dzieła wybrane*, t. r, Warszawa 1947, s. 465–466.

ločenského života sú výsledkom cieľavedomej činnosti množstva ľudských jedincov, Marx a Engels zastávajú názor, že vo výskumoch by sa nemali chápať zo zorného uhla predstáv, aké k nim ľudia viažu, ale naopak — ako objektívna realita, ktorá je predpokladom týchto predstáv. Možno teda povedať, že v prípade prvého charakterizovaného hľadiska máme do činenia s idealistickým poňatím predmetu sociológie, v druhom prípade s materialistickým.

## B. Oblasť a typ hľadaných generalizácií

Z hľadiska tohto kritéria možno v súčasnej sociológii odlišiť: a) prúdy smerujúce k formulácii historických zovšeobecnení; dôležitú úlohu v nich hrajú časovo-priestorové ukazovatele spoločenských procesov, ktorých sú generalizáciou; b) smery stavajúce si za cieľ ustálenie najjednoduchších závislostí medzi vybranými črtami prvkov spoločenského diania, závislostí pôsobiacich v každých historických podmienkach vždy, keď máme do činenia s ľudskou spoločnosťou.

Prvý smer v dnešnej sociológii bohato reprezentujú početné historicko-porovnávacie štúdie. Klasickými príkladmi tohto spôsobu rozvíjania sociológie v navštevovaných prácach môže byť Reinhardova *Bendix Work and Authority in Industry* (1956), štúdia o predpokladoch, mechanizme formovania sa a evolúcii ideologickej priemyslových riaditeľov v procese spriemyselnovania, alebo *Political Man* (1960) od Seymoura M. Lipseta — historicko-porovnávacie dielo o závislostiach medzi spoločenskou štruktúrou a rôznymi typmi a formami politických systémov. Všetky štúdie tohto typu čo do bezprostrednosti v menšej alebo väčšej miere nadväzujú na Marxovu koncepciu sociológie; Marx sformuloval zásadné postuláty historickej metódy v sociológii, dožadujúc sa hľadania zákonitostí historického rozvoja spoločenských javov.

Predstavitelia druhého smeru, naopak, považujú oslobodenie sociológie od histórie za nevyhnutnú podmienku jej vedeckej emancipácie.

Známy nemecko-americký sociológ Leopold von Wiese napr. tvrdí, že sociológia ako vedecká disciplína sa môže prezentovať jedine v takej miere, v akej sa dokáže oslobodiť od histórie. Najhúževnatejší prívrženci tohto smeru koncentrujúceho sociologické bádania na problematike tzv. „malých skupín“, ktoré tvoria elementárne bunky celej ľudskej spoločnosti (ako napr. predstavitelia školy tzv. „skupinovej dynamiky“) vidia svedectvo metodologického stredoveku v akomkoľvek využívaní historického materiálu v sociologických výskumoch. A znova nie sú obvinenia na adresu histórie v prácach predstaviteľov tej tendencie vždy formulované ostro a zjavne; ich spoločnou črtou je smerovanie k formuláciám nadhistorických závislostí, z ktorých by bolo možné dedukovať ľudské konanie vo všetkých konkrétnych situáciách. Jedným z predchodcov tohto smeru v sociológii je Georg Simmel, nemecký sociológ, ktorý navrhol poňatie vedy a spoločnosti ako vedy o základných formách vzájomného pôsobenia ľudí, formách, ktoré v konečnom dôsledku tvoria ľudskú spoločnosť (koncepcia je sformulovaná v *Sociológii*, vydanej r. 1908 a v *Grundfragen der Soziologie*, ktoré vyšli r. 1917).

Simmel vplýval na neskorší rozvoj sociológie nie tak obsahom tvrdení svojej teórie, ako spôsobom ich formulovania, spôsobom rozvíjania sociológie. Tento spôsob si našiel v súčasnej sociológii mnohých nasledovníkov a využil sa pri troch rôznych typoch sociologického materiálu, čo dalo podnet k trojakému rozvrstveniu tendencií:

a) Vetva analyzujúca základné, elementárne závislosti medzi črtami psychiky jednotlivca a hľadajúca sústavu najvšeobecnejších zákonitostí, vo vzťahu ku ktorým by bolo možné hodnotiť všetky viac konkrétne psychické javy než exemplifikácie. Do tejto skupiny patrí mnoho prác z oblasti spoločenskej psychológie zaoberajúcich sa

najmä skúmaním vnútornej štruktúry motívácií konania jednotlivca bez ohľadu na to, do akej spoločenskej štruktúry je tento jednotlivec zasadený. Z novších prác možno uviesť tzv. „teóriu poznávacej disonancie“ Leona Festingera (sformulovanú v *A Theory of Cognitive Dissonance*, New York 1957). Tvrdí, že rôzne konkrétne ľudské konania sa môžu hodnotiť ako jednotlivé prípady všeobecnej zákonitosti, že „ľudia pociťujú potrebu vnútornej harmónie medzi svojimi názormi a uznávanie protikladných presvedčení vyvoláva neprijímnné napätie a núti k zníženiu vzniknutej protikladnosti“.<sup>9</sup> O takomto spôsobe rozvíjania sociológie písal naposledy v Poľsku Andrej Malewski.<sup>10</sup>

b) Vetva vychádzajúca zo spôsobu, ktorý do analýzy jednoduchých vzťahov medzi ľudskými jedincami uviedol Simmel. V jej rámci je potrebné odlíšiť dve vrstvy: ba) skupina zaoberajúca sa analýzou štruktúry a dynamiky tzv. „malých skupín“, ktorých vplyv sa považuje za základného ukazovateľa spoločenského konania jedinca. Patrí sem celá škola tzv. „skupinovej dynamiky“, ktorú založil nemecký emigrant v Amerike Kurt Lewin. Predchodcovia tejto školy boli vzdelanými psychológmi naklonenými zásadám tzv. „psychológie celku“. Konceptia ich vysvetľovania a konania jednotlivca sa posudzuje na pozadí skupiny a ako jej integrálna časť môže sa chápať ako premietnutie hlavnej zásady tejto psychológie hlásajúcej, že dojem sa môže prijímať ako pojem celého postihnuteho obrazu. Túto skupinu reprezentuje práca Dorwina Cartwrighta a Alvina Zandera, *Group Dynamics Research and Theory* (1953); bb) vetva, využívajúca v analýze jednoduchých ľudských vzťahov sensu stricto Simmelov spôsob. Do tejto kategórie možno zaradiť štúdiu Lewisa A. Cosera o závislostiach, vystupujúcich medzi ľudskými jedincami v každom konflikte nezávisle od toho, čoho sa tento konflikt dotýka (*The Functions of Social Conflict*, 1956), alebo pokus Alberta Mueller-Dehama o rozdelenie všetkých konkrétnych obmien spoločenských vzťahov do štyroch „základných vzťahov“ (*Human Relation and Power*, 1957).

c) Vetva prispôsobujúca Simmelovu sociologickú koncepciu k analýze vzťahov vznikajúcich vo veľkých spoločenských organizmoch. Najpoprednejším predstaviteľom tejto skupiny je americký sociológ Talcott Parsons, hľadajúci všeobecné závislosti charakterizujúce funkčnosť každého spoločenského systému nezávisle od jeho časovo-priestorových paralel-závislostí, ktoré sa musia splniť, aby mohol existovať akýkoľvek spoločenský systém (porovnaj najmä prácu napísanú s Edwardom A. Shilsom, *Toward General Theory of Action*, 1951). Z toho istého spôsobu, aký využíva Parsons, vychádzajú úvahy Charlesa R. Loomisa, tvorcu tzv. „podľa procesov zartikulovaného štruktúálneho modelu“ určeného bez výnimky na analýzu dynamických spoločenských systémov. Podľa Loomisa je potrebné formulovať takéto tvrdenia na adresu tých spoločenských systémov, ktoré „sú rovnako oprávnené na skúmanie americkej spoločnosti a vzťahov medzi lekárom a pacientom, pretože obidva prípady tvoria spoločenské systémy vyznačujúce sa pravidelnosťou vzájomného pôsobenia. Práve táto pravidelnosť sa nazýva „spoločnosťou“ a nie ľudia. V záujme pochopenia „spoločnosti“ alebo akéhokoľvek systému existujúceho v „spoločnosti“... treba zamerať pozornosť na zákonitosti vzájomného pôsobenia.“<sup>11</sup> Využitie tej istej koncepcie nachádzame vo všeobecnej teórii organizácie Jamesa G. Mar-

<sup>8</sup> D. Martindale, *The Nature and Types of Sociological Theory*, Cambridge 1960, s. 11–12.

<sup>9</sup> A. Malewski, *Rozdzwięk między uznawanymi przekonaniami i jego konsekwencje*, *Studia Socjologiczne*, 1961, nr. 1.

<sup>10</sup> A. Malewski, *Dwie koncepcje socjologii*, *Studia Socjologiczne*, 1961, nr. 3.

<sup>11</sup> Ch. R. Loomis, *Social Systems, Essays in Their Persistence and Change*, New York 1959, s. 4–5.

cha a Herberta A. Simona (*Organizations*, 1958), v ktorej sa zákonitosti správdzajúce každú organizáciu vyvodzujú z analýzy premenných veličín tvoriacich motiváciu účasti v organizácii. Inou obmenou tej istej vetvy z uvádzaného smeru je práca Stuarta C. Dorda (*Dimensions of Society*, 1942), v ktorej sa pokúša dať najvšeobecnejším zákonitostiam charakterizujúcim všetky spoločenské sústavy quasi — matematickú formu použitím 4 základných premenných veličín: času, priestoru, obyvateľstva a charakteristiky objektu, pričom sa každá spoločenská situácia charakterizuje ako stála nezávislá hodnota týchto veličín, nezávislá od historickej konkretizácie.

Ako vidieť, všetky tri vrstvy majú nezávisle od predmetu zamerania určité spoločné črty: a) hľadanie najvšeobecnejších závislostí, popritom však najjednoduchších, b) navrhujú rozoberať všetky konkrétne spoločenské fakty ako exemplifikácie všeobecných závislostí, c) postulujú vylúčenie historickej analýzy z oblasti sociologických úloh, d) konštruujú obraz celku (osobností, spoločenskej skupiny, spoločenského systému) zo zodpovedajúcich kombinácií elementárnych premenných veličín, e) nezauímajú sa o historicko-spoločenský obsah skúmaných závislostí, ale o ich opakovanú formu. Tieto spoločné črty dovoľujú zaradiť všetky tri skupiny k jednej tendencii aj napriek veľkému rozpätiu predmetov ich zamerania — práve na základe spoločného spôsobu rozvíjania sociológie.

Ak by sme predtým charakterizovaný smer súčasnej sociológie označili za historický, druhý smer možno nazvať formalistickým.

### C. Výber osi koordinujúcej výskumnú problematiku

Z hľadiska tohto kritéria možno v dnešnej sociológii odlišiť: a) tendenciu smerujúcu ku koncentrácii problematiky úloh okolo otázky spoločenského konfliktu a rozvoja, b) tendenciu analyzovať skúmaný materiál zo zorného uhla činiteľov podmieňujúcich spoločenskú zhodu (*consensus*) a stabilitu, rovnováhu (*equilibrium*) spoločenského systému.

Do prvej tendencie patria predovšetkým marxistické štúdie vychádzajúce buď z marxistickej tradície alebo s ňou prirúbené. Prevažná časť prác z oblasti politickej psychológie, ktorá má v prvom rade do činenia s otázkou moci a politického mechanizmu, už z povahy problému patrí do tohto smeru. Z jeho významnejších súčasných predstaviteľov, odlišujúcich sa mnohými aspektami záujmov a používaných metód, treba spomenúť C. Wrighta Millsa (*The New Men of Power*, 1948, *White Collar*, 1951, *The Power Elite*, 1956, *The Images of Man*, 1961), Vance Packarda (*The Status Seekers, An Exploration of Class Behaviour in America and the Hidden Barriers that Affect You. Your Community, Your Future*, 1959), Barringtona Moora (*Political Power and Social Theory*, 1958).

K druhej tendencii sa hlási predovšetkým Talcott Parsons so svojou školou. Ústrednou kategóriou Parsonsovho systému je *equilibrium*, pojem, ktorý sa v americkej sociológii objavil v polovici tridsiatych rokov pod vplyvom diela talianskeho sociológa Vilfreda Pareta, *Trattato di sociologia generale* (1915—1919), vydaného práve v tom čase v preklade Arthura Livingstona pod názvom *Mind and Society*. Spoločenské javy sa skúmajú podľa úlohy, akú hrajú pri udržiavaní *equilibria* — rovnováhy nejakého väčšieho spoločenského systému prijatého ako pevný bod pre analýzu.

Ako sa ukazuje, toto hľadisko sa pod silným intelektuálnym vplyvom Parsonsa v posledných rokoch veľmi rozširuje na mnohé oblasti sociológie. Nedávno sa urobil pokus využiť tento názor pri základnej reforme problematiky a prístupu v oblasti politickej sociológie (rozprava Seymoura M. Lipseta, *Political Sociology* v zborníku



Sociology Today, Problems and Prospects v redakcii Roberta K. Mertona a ďal., 1959). Lipset vyzýva k rozvíjaniu Parsonsových úsílí o „očistenie analýzy systému moci od dnešnej temer všeobecnej identifikácie s konfliktom záujmov“.<sup>12</sup>

Typ výskumov, ktoré uskutočňujú predstavitelia prvého smeru nazvime sociológiou konfliktu, druhý — sociológiou konsensu. Oblasti týchto pojmov sa budú do značnej miery kryť s oblasťou iných dvoch pojmov: sociológie dynamiky a sociológie stability.

#### D. Chápanie vzťahu teórie a empirie

Vo vzťahu k tomuto kritériu ťažko hovoriť o delení v skutočnom slova zmysle. V podstate každé bádanie, pokiaľ nevychádza z oblasti vedy, uzaviera nejakú teoretickú reflexiu a typ empirického postupu. Obidva pojmy sú v značnom meradle ideálnymi typmi. V každom konkrétnom vedeckom postupe sa črty týchto dvoch typov spájajú tak dôkladne (hoci v rôznych proporciách), že je potrebná veľká dávka odborného úsudku, aby sa mohlo určiť, či máme do činenia s empirickými alebo s teoretickými závermi. Kontraverzia medzi teóriou a empiriou sa teda viac týka skúmateľových názorov na to, aká by mala byť „ideálna“ sociológia, ako jeho skutočného bádateľského postupu. Každé, dokonca aj teoreticky najnenáročnejšie empirické bádanie vychádza z určitých teoretických predpokladov (aj keď si ich bádateľ neuvedomuje), kým zas všetky teoretické syntézy na každom stupni zovšeobecnenia sa opierajú o nejaký viac alebo menej overený empirický materiál. V bádanií niet „absolútneho a posteriori“, tak isto ako niet „absolútneho a priori“.

Ak teda medzi kritériami typológie tendencií súčasnej sociológie uvádzame i tento problém, je to preto, že v tridsiatych a čiastočne štyridsiatych rokoch panoval v americkej sociológii náhľad, že úloha sociológov na obdobie bližšie neurčené má spočívať na hromadení empirického materiálu, na základe ktorého až v budúcnosti môže vzniknúť sociologická teória. Jej kvalita bude jednoduchou funkciou množstva zhromaždených empirických hodnôt. Tento názor už patrí minulosti, hoci jeho doteraz celkom neprekonaný vplyv sa prejavuje v tom, že „väčšina sociológov priznáva, že formulovanie všeobecných téz o opakovateľných javoch je žiaduce a nevyhnutné, ale súčasne v praxi sa púšťa do hromadenia opisných podrobností“ a v tom, že „namiesto hodnotenia bádania z hľadiska prínosu do teórie sú empirici náchylní hodnotiť teóriu výlučne z hľadiska jej momentálnej užitočnosti vo výskume“.<sup>13</sup> Táto prax však už dnes nemá teoretickú podporu ani prívržencov. Všetci uznávajú potrebu teórie. Okrem toho nie je chápanie problému „teória — empiria“ jednoznačné.

V súvislosti s obdobím zľahčovania teórie vo vzťahu k empirii ostáva pripisovanie rozhodujúcej váhy metóde, a nie predmetu bádania, čo je typické pre určitý smer súčasnej sociológie. Známy americký sociológ Nathan Glazer píše: „Súčasná sociológia v Amerike je disciplínou charakterizovanou skôr špecifickou metódou než závermi alebo predmetom skúmania... Súčasnú sociológiu pochopíme skôr vtedy, keď uvážime situáciu človeka, ktorý chce všetko merať, ako vtedy, keď sa budeme zastavovať pri tých, ktorí chcú dačo rúcať alebo budovať.“<sup>14</sup> Všimnime si, že vyzdvihovanie metódy bádania a pro-

<sup>12</sup> S. M. Lipset, *Political Sociology* (w:), Sociology Today, Problems and Prospects, c by Robert K. Merton, L. Broom, Leonard S. Cottrell, New York 1959, s. 107.

<sup>13</sup> J. Mc Kinney, *Methodology, Procedure and Technique in Sociology* (w:), Modern Sociological Theory, Its Continuity and Change, rd. by Howard Becker and Alvin Boskoff, New York, s. 205, 191.

<sup>14</sup> N. Glazer, *The Rise of Social Research in Europe* (w:), The Human Meaning of the Social Sciences, New York 1959, s. 43 a 45.

cesu kvantitatívneho merania spoločenskej skutočnosti vystupuje v tomto vyhlásení vo zväzku s afirmáciou spoločenskej podoby nezainteresovanosti ako protiklad spoločenského zaangažovania. Smer, ktorý reprezentuje Glazer, apeluje na sociológov, aby sa čo najlepšie učili merať spoločenské javy; ich pozornosť zameriava na túto úlohu v snahe usmerniť ju súčasne na to, čo sa meria a za akým cieľom. Táto výzva nadväzuje na obdobie ateizmu faktom, že presvedčenie o možnosti rozvíjania bádateľskej metódy bez ohľadu na predmet badania nemožno uzásadniť ináč, iba priznaním primátu empirie nad teóriou. V podstate sa v každej empirickej metóde skrývajú teoretické predpoklady a dokonca ani prívrženci najradikálnejšieho empirizmu, ako bude ešte o tom reč, nie sú výnimkou.

Spomínané tendencie iste neostali bez vplyvu na vytváranie zvláštneho typu chápania sociologickej teórie nie ako súboru tvrdení o zákonoch spoločenského procesu alebo súvislostiach spoločenskej štruktúry, ale ako „empirického modelu“, čiže sústave primerane zosystematizovaných kategórií, existencia ktorých je podložená vytváraním siete pojmov pre empiriu, a nie odzrkadľovaním nejakých aspektov spoločenskej skutočnosti. Súbor takýchto „empirických“ modelov vytvára Parsonsov systém „teórie“, modelom je už spomenutý PSAM Loomisa a mnoho iných, najdôležitejších teoretických konštrukcií v sociológii. Takto chápaná „teória“ nie je v podstate citlivá na obsah informácií čerpaných z empirie a jej zdokonaľovanie neprebíha spôsobom zväčšovania jej zhodnosti s faktami, ale rozširovaním jej praktického využitia v badaniach. Neplní natoľko funkciu poznávaciu než pragmatickú, utilitárnu vo vzťahu k empirii. Podstatne slúžiac empirii, neobohacuje fondy informácií o mimovedeckej skutočnosti.

Hovorili sme teda zároveň o štyroch problémoch, vzťah u ktorým formuje základné tendencie súčasnej sociológie. Pre uľahčenie sme pritom použili myšlienkové skratky ako „smery“, „kategórie“, „delenia“. V podstate sme nedospeli k ničomu takému, čo by sa mohlo nazvať klasifikáciou. V chápaniach a formách badania tu odlíšených by nebolo možné umiestniť to veľké bohatstvo obmien, ktoré charakterizujú dnešnú sociológiu, keby sme ich brali ako pevné kategórie. Naše „delenia“ je potrebné chápať ako pokus o ustálenie niekoľkých „ideálnych typov“ vyznačujúcich póly svojrázneho continua podôb a koncepcií súčasných sociológov. Niektoré školy a smery sa viac hodia k črtám, s ktorými sme zviazali ten alebo iný ideálny typ, druhé — menej; ďalšie v určitom stupni spájajú črty navzájom protikladných typov. Nájde sa veľa prác, ktoré by si v pevných dvojdeleniach nenašli miesto. Sú dokonca aj také, ktoré tvoria osobitnú kategóriu z hľadiska nás nezaujímajúceho zorného uhla, ktorú ťažko možno zaradiť dokonca medzi protikladné typy. Bol to pokus o typológiu, ale nijaká typológia nie je vstave obsiahnuť všetky momenty skutočnosti. Musí ju zjednodušiť, aby sa bolo možné orientovať v jej najdôležitejších tendenciách a problémoch, najdôležitejších pre jej analýzu.

Najmä problémy, ktoré boli predmetom našej typológie, ukážu sa ako vhodné pri charakteristike najdôležitejších škôl, s ktorými sa možno stretnúť v súčasnej sociológii.

## 2. ŠKOLA PLURALISTICKÉHO BEHAVIORIZMU

Postuláty filozofického neopozitivismu vo vzťahu k sociológii prvýkrát sformuloval George A. Lundberg, v diele *Foundations of Sociology* (1939). Túto školu tiež reprezentujú práce Otta Neuratha, *Foundations of Social Sciences* (1944) a Stuarta C. Dorda, *Dimensions of Society* (1942). „Najzmatematizovanejšie“ krídlo školy reprezentovali George K. Zipf (*Human Behavior and the Principle of Least Effort*, 1949) a Nicholas Rashevsky (*Mathematical Theory of Human Relations*, 1946).

Táto skupina vytýčila vo vzťahu k sociológii tieto programové postuláty:

- a) Spoločenské javy podliehajúce „prirodzeným zákonom“, preto ich možno skúmať

vo všeobecnom opakovateľnom aspekte. Táto téza bola z jednej strany namierená proti ideografickým tendenciám prikláňajúcim sa k individualizovaniu, konkretizovaniu faktov opisovaných v sociológii, z druhej strany proti historizmu v sociológii. Všeobecné zákony majú formu všeobecných tvrdení, opísaných už pri charakteristike formalistickej tendencie.

b) Medzi vedou o ľuďoch a inými vedami niet nijakých rozdielov. Doteraz zachované rozdiely v bádateľskom postupe svedčia o nezrelosti spoločenských vied. Spoločenské javy možno v podstate skúmať takým istým spôsobom ako javy prírodné, použitím tých istých pravidiel. Dosiahnutie úrovne exaktnosti prírodných vied spoločenskými vedami je záležitosťou vypracovania príslušnej bádateľskej metódy v sociológii.

c) Takzvané „subjektívne aspekty“ spoločenských javov (pokiaľ možno vôbec povedať niečo určitého o existencii) možno skúmať iba prostredníctvom ich vonkajších zmyslami postihnuteľných prejavov. Tieto prejavy sú v podstate jedinou skutočnosťou, ktorú poskytuje sociológovi skúsenosť a v snahe po presnosti, vlastnej prírodným vedám, môžu sa v sociológii vyslovovať tvrdenia iba o nich. Je ľahko spozorovať, že je to v programe radikálneho behaviorizmu preneseného z psychológie do oblasti sociológie (tento program hlása, že bádateľ sa môže vyslovovať jedine k závislosti medzi podnetom a reakciou ľudského organizmu, pretože nemôže nič určitého povedať o sprostredkovaných „psychických procesoch“). Dôsledné dodržiavanie tohto programu vyžaduje eliminovať z vedeckého jazyka mnoho termínov, ktoré sa v sociológii tradične používajú. „Vôľa, city, ciele, motívy, hodnoty — tvrdí Lundberg — sú flogistónom spoločenských vied.“<sup>15</sup>

d) V záujme vedeckého bádania majú byť spoločenské javy kvantifikované, t. j. prispôbené merateľnosti, čím môžu byť opísané kvantitatívne a vďaka tomu je ich možné podriaďiť pravidlám exaktného myslenia, vhodným iba na vyjadrovanie kvánt, vyjadriteľných číslicami. Konkrétne — vlastnosti ľudského konania by sa mali opisovať vo vzťahu k množstvu a nie kvalite; sociológia môže odpovedať na otázku „koľko“ a nie „aké“.

e) Definície všetkých pojmov, ktoré sociológ používa, majú mať, znova kvôli presnosti, operatívny charakter. Tento postulát operacionalizmu prevzal Lundberg z fyziky, kde ho sformuloval Percy W. Bridgeman takto: „Všobecne vzaté, pod akýmkoľvek pojmom nerozumíme nič viac než súbor operácií... Zmyslom tvrdenia je jeho verifikovateľnosť.“<sup>16</sup>

Jediným spôsobom likvidácie mnohoznačnosti a nejasnosti pojmov používaných v sociológii je podľa Lundberga operatívny charakter definícií; „definovanie všetkého pomocou termínov výskumných operácií“.<sup>17</sup> Napríklad „podoba“ bude vtedy definovaná ako to, čo bolo zamerané jasne špecifikovanými výskumnými prístrojmi a odstráni sa ľubovoľnosť interpretácie predmetu skúmania.

V programe neopozitivistickej školy ľahko vybadať intelektuálnu pečať vzorov exaktných vied, výrazne pocitovanú najmä v podmienkach sociológiou prijímanej novej „inžiniersko-organizátorskej“ funkcie. Neusporiadaný a mnohoznačný slovník sociológov a v značnej miere uvoľnený stupeň ľubovoľnosti veľmi ostro zarážali v porovnaní s prísnyim jazykom inžinierov špecializujúcich sa na technické odvetvia spoločenskej organizácie. V takomto osvetlení sa požiadavky okamžitej realizácie postulátov „fyzikalizácie“ sociológie stávajú z psychologického hľadiska pochopiteľné. Tak isto je pochopiteľné, prečo — aj napriek ich nereálnosti — mali tieto postuláty taký veľký vplyv

<sup>15</sup> Cit. N. S. Timasheff, *Sociological Theory, Its Nature and Growth*, New York 1957, s. 194.

<sup>16</sup> P. W. Bridgman, *The Logic of Modern Physics*, New York 1927, s. 5.

<sup>17</sup> G. A. Lundberg, *Foundations of Sociology*, New York 1939.



na smer rozvoja metód v sociológii a na spôsob myslenia mnohých sociológov o úlohe a ideálnej forme empirie. Tento vplyv je potrebné odlišiť od prijímania samotného programu neopozitivistov, recepcie, ktorá nenastala v masovom meradle; porážku „frontálneho útoku“ neopozitivistov treba sčasti pripísať Doddovi, ktorý sa pokúsil o dôslednú realizáciu Lundbergových postulátov, vyprodukujúc zasympolizovanú, „zalgebraizovanú“ „teóriu S“ (situácie). Podľa zásluh zhodnotili túto teóriu ako vedecky neproduktívnu a neplodnú, skrývajúcu za fasádou pseudomatematickej symboliky bezvýznamnosť vyrátanú na oslnenie sociológov, ktorí, ako je známe, sú pripravení humanisticky a nie matematicky; špecialista — a matematik E. T. Bell sa po oboznámení s Doddovou knižkou vyjadril, že s matematikou nemá nič spoločné.<sup>18</sup> Algebraická symbolika jej dáva výzor matematickej komplikovanosti, ničím jej však nepomáha k exaktnosti, vlastnej matematike.

Nepriamy vplyv týchto tendencií nachádzame súčasne v škole pluralistického behaviorizmu,<sup>19</sup> najrozšírenejšej a súčasne vo svojich základných predpokladoch najmenej vykristalizovanej spomedzi všetkých škôl súčasnej sociológie. Realizuje intencie blízke neopozitivistom typu Lundberga, nehľadiac sa pritom k ich slovným formuláciám. V určitom zmysle je súčasne pokračovateľom i teoretickým odporcom neopozitivismu. Škola pluralistického behaviorizmu odmieta postulát odvodzujúci každé ľudské konanie z jeho vonkajších prejavov. Neneguje vedeckú dôležitosť kvalitatívnych vlastností, ale sa snaží redukovať všetky kvality na merateľné veľkosti; odmieta postulát operacionalizmu, ale formuluje definície, ktoré sa môžu vážne chápať iba v kategóriách uskutočnených výskumných operácií. Pri postulovaní postupu empirickej sociológie sa nepopiera nasledovanie vzorov exaktných vied, ale v praxi sa orientuje práve na tento vzor. Vyhlásuje potrebu rozpracovanej sociologickej teórie, ale skoro výlučne tvorí túto teóriu v podobe už spomínaných „empirických modelov“. Škola pluralistického behaviorizmu rozvíja životné, spoločensky a historicky zásadné tendencie sociologického neopozitivismu a súčasne sa zrieka prehnaných, chvatných, preradikalizovaných racionalizácií týchto tendencií vlastných Lundbergovi alebo Neurathovi.

Škola pluralistického behaviorizmu sa na svoju škodu od neopozitivistov odlišuje tým, že jej základné predpoklady nie sú nikde a nikým jasne sformulované. Škola nemá svojich teoretických predstaviteľov s autoritou rovnajúcou sa neopozitivistovi Lundbergovi. Zásady tejto školy možno iba odvodzovať na základe analýzy jej výskumnej praxe. Pritom je, ako to už v takýchto prípadoch býva, obava, že prívrženci tejto školy nebudú ochotní priznať sa k týmto dedukciám prijatým predsa v ich výskumoch iba implicitne. Ťažkosti analýzy zväčšuje fakt, že škola má veľmi uvoľnené hranice, že možno do nej zaradiť väčšinu súčasných sociológov a že nedostatok skodifikovanej teórie umožňuje vznik značných rozdielov medzi názormi jej predstaviteľov. V snahe ustáliť charakter školy teda riskujeme, že sa všetky jej body nebudú týkať všetkých jej predstaviteľov.

Pokúsme sa teda vyložiť hlavné zásady pluralistického behaviorizmu (ktoré, opakujem, na rozdiel od neopozitistickej školy sú vo výskumných prácach skomplikované, ale spravidla nie sú priamo formulované).

a) Predmetom sociológie je skúmanie ľudského konania. Spoločenské javy a procesy sú v závere vždy súhrnom ľudských konaní a môžu sa analyzovať cez prizmu týchto konaní. Vzhľadom na množstvo účastníkov má každá spoločenská situácia vždy pluralistickú štruktúru. Opísať situáciu znamená podať kvantitatívnu charakteristiku rozloženia určitých vlastností konaní v skupine jej účastníkov.

<sup>18</sup> Por. rec. E. T. Bella v *American Sociological Review*, č. 7, 1942.

<sup>19</sup> Určenie prevzaté z Don Martinadala, op. cit.

b) Aby sociológ dospel k predmetu svojich výskumov nemusí pozorovať priamo „prirodzené“ konanie vyšetrovaných jedincov. Konanie jednotlivca v rozličných situáciách a vo vzťahu k rôznym impulzom vytvára určitý vnútorne skordinovaný súbor, čo na základe jedných, známych konaní dovoľuje urobiť záver o forme bezprostredne nepozorovaných konaní, ak je známa zásada koordinácie (štruktúra alebo organizácia konania). Namísto pozorovania konania nejakej ľudskej skupiny v prirodzenej situácii X možno vytvoriť experimentálnu situáciu Y (napr. uskutočniť anketu alebo rozhovor a v ich priebehu provokovať otázkami „konanie verbálne“ u členov skupiny) a na základe konania jedincov v situácii Y usudzovať o ich pravdepodobnom konaní v situácii X. Podmienkou správnosti takéhoto usudzovania je náležitá organizácia experimentálnej situácie Y a určenie jej vzťahu k situácii X. V poslednom čase sa čoraz častejšie poukazuje na to, že tradičné rozlišovanie „verbálnych konaní“ a „aktívnych neverbálnych“ nemá v podstate zmysel. Existuje názor, „že urobenie krížika na hlasovacom lístku je jednoducho prejavom názoru práve tak isto ako krížik na hárkú rozhovoru, ktorý viedol predstaviteľ Ústavu pre výskum mienky...“<sup>20</sup>

c) Prvkom, ktorý koordinuje rozličné ľudské konanie do jednej vnútorne spätjej skupiny, je určená psychická predispozícia, ktorá núti jednotlivých ľudí k takému a nie inému reagovaniu na impulzy. Túto predispozíciu možno nazvať podobou alebo organizáciou motivácie. Ľudské konania sú manifestáciou prejavujúcou sa navonok výrazom ich zmyslového postihovania. Na základe vyprovokovania konania členov vyšetrovanej skupiny v naplánovaných a kontrolovaných experimentálnych situáciách možno ustáliť nielen kvantitatívne rozloženie konaní v tejto skupine, ale aj kvantitatívne rozloženie podôb, hoci tieto podoby sú, na rozdiel od ich prejavov alebo konaní v spomenutej skúsenosti, dané iba „nepriamo“. O koľko sú samotné konania vždy funkciou situácie, a preto sú s ňou úzko späté, o tolko sú pevnejším predmetom skúmania podoby, pretože nezávisia od vlastností experimentálnej situácie. Podoby možno poznať iba prostredníctvom konaní. Nemožno ich ani ináč opísať než určením štruktúry s nimi skorelovaných konaní a na jej základe usudzovať o smere psychických predispozícií členov vyšetrovanej skupiny. Sociológ určuje podobu tak ako fyzik určuje elektrický prúd, ktorý tiež nemožno postihnúť ináč ako prostredníctvom jeho prejavov, ktorý však možno náležite opísať podaním miery jeho napätia, intenzity, výkonu atď.

d) Tak ako psychológau zaujíma štruktúra psychických predispozícií jedinca, tak sa sociológ zaoberá jej hľadaním, t. j. hľadaním podôb celej ľudskej skupiny (pripomínáme, že ide o školu pluralistického behaviorizmu). Zaujíma ho teda predovšetkým kvantitatívne rozloženie podôb v skupine, chápanej ako celok. Ak pripustíme, že individuálne podoby sú atómami vyšetrovaného celku, tak psychológau môžeme prirovnať k „fyzikovi atómov“ a sociológau (člena tejto školy) k fyzikovi, snažiacemu sa opísať tvorbu plynu v balóne. V záujme tohto cieľa bude musieť opísať charakter atómov v balóne, ale predmetom jeho analýzy nebude štruktúra týchto atómov osobitne, ale štruktúra plynu ako celku. Preto základnou pomôckou sociológau má byť štatistika. Aby ju bolo možno použiť, je potrebné urobiť skúmanie vlastností merateľnými, kvantifikovať ich, umožniť ich charakterizovanie počtom. Teda škola pluralistického behaviorizmu široko rozvíja štatistické metódy charakterizovania štruktúry skupiny a aparát rozmanitých ukazovateľov umožňujúcich číselne opísať výsledky výskumov (napr. ukazovatele pod b, vypočítané na základe „batérie otázok“, z ktorých každá má k sebe určenú „viazanú“ číselnú hodnotu alebo tak isto na základe číselne vypracovaného meradla na „meranie“ podôb).

e) Ak predmetom sociológovho štúdia je štruktúra, rozloženie určitých vlastností vo

<sup>20</sup> H. J. Eysenck, *The Psychology of Politics*, London 1957, s. 238.

vnútri určitej skupiny, tak nemusí študovať celú skupinu, tak isto ako na určenie štruktúry plynu v balóne nie je potrebné skúmať obsah celého balónu, stačí zistiť zloženie príslušnej vzorky. Sociológ sa môže obmedziť na skúmanie náležite, lege artis, vybranej vzorky skupiny potiaľ, pokiaľ ona reprezentuje celok. Stupeň reprezentatívnosti vzorky možno vždy presne určiť počtom pravdepodobnosti. Zásady počtu pravdepodobnosti možno náležite využiť vtedy, keď ide v podstate o skupinu jednoliatych prvkov, z ktorých každý možno brať ako „rovnocennú jednotku“ (napr. súbor biliardových gúľ, aby sme uviedli najviac používanú ilustráciu pre pravidlá počtu pravdepodobnosti). Škola pluralistického behaviorizmu práve takto chápe skúmané ľudské kolektívy (iný spôsob využitia počtu pravdepodobnosti by bol nesprávny). Toto treba pripísať faktu, že jedným z nepochybných prameňov, z ktorých škola pluralistického behaviorizmu čerpala svoje metódy, boli voľby, v ktorých mal každý účastník „iba jeden hlas“ a zo zorného uhla hlasov sa mohol chápať ako „rovnocenná jednotka“. Na túto príbuznosť poukazuje napr. fakt, že výskum mienky a podôb sa často označuje ako *pollingi* („hlasovania“).

f) Ako vyplýva z uvedenej charakteristiky, teoretické problémy školy sú vyriešené pomerne jednoducho — v podstate prijatím predpokladu, že vo výskumných experimentoch nie sú dané iba exteriorizované konania (hoci práve ony a iba ony sa priamo skúmajú), ale aj podoby skúmaných jedincov. Prijatie takéhoto predpokladu však vytvára obrovské metodologické problémy: ako správne merať skryté veľkosti, ktoré nie sú dané bezprostredne skúsenosťou, ako predchádzať od zjavných prejavov ku skrytým konštrukciám v analýze, ako eliminovať vplyv zvláštnych podmienok skúsenosti, ako zaraďovať skúsenosťami získané výsledky uskutočňované v odlišných podmienkach atď. Preto má táto škola na jednej strane úplný nedostatok teoretických prác, kým na druhej strane má množstvo diel venovaných podrobnému rozboru metodologických záverov a výskumných metód i techník. Don Martindale nazýva školu pluralistického behaviorizmu „teoreticky najslabšou a metodologicky najsilnejšou vetvou“ dnešnej sociológie. Obrovskú popularitu metód vypracovaných touto školou v celej dnešnej sociológii pripisuje Don Martindale čiastočne faktu, že „jej teória bola málo precízna“. Prijatie a využívanie metód si v tomto prípade skutočne nevyžadovalo hlásenie sa k už zaväzujúcim teoretickým zásadám. „Pripustíme, že zjavné a merateľné konanie je vierohodným ukazovateľom presvedčení a túžob, potom možno rozvíjať štatistiku a metódy merania bez toho, aby sme si kládli znepokojujúce otázky.“ Čím viac sa škola rozvíjala, tým sa čoraz viac jej teória jednoducho stávala súborom definícií.<sup>21</sup> Nenáročnosť teoretických predpokladov a ďalekosiahajúca teoretická tolerancia robí školu pluralistického behaviorizmu nesmierne „otvorenou“, a tým aj vplyvnou v porovnaní so školou sociologického neopozitivismu.

Ako sa mohlo z uvedenej charakteristiky očakávať, táto škola nemá vo svojich radoch významnejších teoretikov. Namiesto toho má vynikajúcich metodológov. Ústrednou postavou je nepochybne Paul F. Lazarsfeld (za jeho redakcie vyšla medzi iným svojrázna encyklopédia výskumných metód rozvíjaných touto školou — *The Language of Social Research*, 1956). O činnosti tejto školy však neprichodí súdiť na základe teoretických, ba ani dokonca metodologických prác, ale na podklade veľmi početných štúdií, v ktorých zásady školy sa prakticky využili. Dobrým príkladom obsiahlych empirických prác tvorených v duchu tejto školy je napr. základná štvordielna práca *American Soldier, Adjustment During Army Life*, napísaná pod vedením A. Stouffera (1949—1950) alebo *The Authoritarian Personality*, vydaná pod vedením nemeckého sociológa Theodora W. Adorno (1950).

<sup>21</sup> Martindale, op. cit. s. 441.

Čiastočne sme ju charakterizovali pri delení z hľadiska chápania povahy spoločenských faktov tvoriacich predmet sociológie. Analytická škola bezpochyby nadväzuje na koncepciu nemeckých filozofov — neokantistov z tzv. „badenskej školy“ Diltheya, Windelbanda a Rickerta, tvoriacich na prelome 19. a 20. storočia. Badenská škola bola reakciou na pozitivistické tendencie, rozvíjajúce sa v spoločenských vedách. Bránila humanistiku pred vnucovaním vzoru prírodných vied, domáhala sa udržania problémovej a metodologickej odlišnosti spoločenských vied, manifestujúc ich výnimočnosť vo výrazoch *Geisteswissenschaften* (Dilthey) alebo *Kulturwissenschaften* (Windelband). Humanistika je vedou, ako vyhlasovala badenská škola, nie vďaka tomu, že napodobňuje vedy o prírode. Má svoj vlastný predmet, v ktorom popri prvku *sein* (bytie), z ktorým má do činenia prírodná veda, vystupuje aj prvok *sollen* (povinnosť), vlastný už iba humanistike. Má svoju vlastnú metodológiu, ktorá má zriedlo v poznatku, že v humanistike nejde iba o poznanie skutočností, ale aj o jej pochopenie. V prírodných vedách, ako formuluje toto stanovisko Władysław Tatarkiewicz — „sa veda opiera predovšetkým o diskursívnu myšlienku a tuná (v humanistike — Z. B.) — o bezprostredné prežívanie“.<sup>22</sup> Práve na tieto koncepcie nadväzuje analytická škola, ktorá sa niekedy nazýva „škola chápujúcej sociológie“ vzhľadom na dôraz, aký kladie súčasne na chápanie ako na metódu a cieľ skúmania.

Spomedzi teoretikov analytickej školy v sociológii sa úloha predchodcu najčastejšie pripisuje Florianovi Znanieckemu, ktorý s W. I. Thomasom v rokoch 1918—1920 vydal päťzväzkové dielo *The Polish Peasant in Europe and America*, obsahujúce metodologický dodatok, ktorý je prvým výkladom zásad tejto školy. Svoju koncepciu rozvíjal Znaniecki v prácach *The Method of Sociology* (1934), *Social Actions* (1936) a *Cultural Sciences* (1952). Podobné názory vyjadruje aj Howard Becker (*Trough Values of Social Interpretation*, 1950), Pitirim A. Sorokin (*Social and Cultural Dynamics*, 1937), Robert Redfield (napr. *The Art of Social Science*, v *American Journal of Sociology*, november 1948).

Niektoré prvky Znanieckeho koncepcie nachádzame aj v prácach Talcotta Parsonsa, Roberta K. Mertona, C. P. Loomisa, ktorých je z určitých dôvodov potrebné oddeliť do osobitnej školy (škola štrukturálno-funkčnej analýzy), o ktorej bude reč osobitne.

Pokusme sa teraz vystihnúť základné teoretické zásady a postuláty analytickej školy.

a) Skúmateľa spoločenských javov nemajú zaujímať zákonitosti prejavujúce sa v konaní ľudských skupín (opakovateľné prvky v štruktúre konaní), ale subjektívna stránka predmetu, t. j. význam, aký má konanie pre konajúceho jedinca. Konanie ľudských jedincov má sociológia zaujímať predovšetkým z významovej stránky, zo stránky významu, aký títo jedinci prikladajú svojmu konaniu.

b) Spomenutý význam je funkciou definície situácie konajúcim jedincom. Ľudia postupujú podľa toho, ako hodnotia situáciu, v ktorej sa uskutočňuje konanie. Prvkami tejto definície sú: ba) určenie hodnôt, na dosiahnutie ktorých je činnosť zameraná (hodnotou podľa Znanieckeho je každý materiálny i ideálny predmet, ktorý má pre človeka obsah a význam); bb) určenie pravidiel, zásad, noriem činnosti, slúžiacej dosiahnutiu týchto hodnôt. Prehĺbenie tejto definície je teda kľúčom k skúmaniu ľudského konania na stupni významu, na jedinom stupni, ktoré môže sociológii umožniť príčinné vysvetlenie spoločenských javov.

c) Definícia situácie, v ktorej človek koná, je faktickým motívom jeho konania, príčinné vysvetľovanie v humanistike značí tolko ako vysvetlenie motivačné. Táto

<sup>22</sup> W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 3. Warszawa 1958, s. 188.



definícia, ktorá tvorí integrálnu časť faktického ľudského konania a prejavuje sa v tomto konaní, môže byť určená ako „realistická podoba“. Od realistickej podoby je potrebné odlišovať „podobu ideálnu“, t. j. to, ako konajúci človek opisuje svoje konanie vo verbálnom vyjadrení. Zo sociologického hľadiska sú tieto dve podoby javmi absolútne odlišnými; ideálna podoba nie je integrálnou časťou konania, ani jeho motiváciou. Netýka sa konania, ale spôsobom myslenia jedinca o tomto konaní. Môžu ju „skúšať“ jednotlivci, ktorí ju nikdy nepoužili, čo sa realistickej podobe nemôže stať.

d) Z uvedeného vyplýva, že metóda kryštalizácie podôb prostredníctvom verbálnych konaní a informácií dávaných skúmanými jedincami v experimentálnych situáciách vytvorených sociológom, ktorá je vlastná škole pluralistického behaviorizmu, je klamná. Vyúsťuje jedine do ustálenia ideálnych podôb, ktoré nie sú dostatočne korelované s realistickými podobami, tvoriacimi vlastne objekt sociologických výskumov, keďže vedú k ustáleniu významu ľudského konania. Ideálne podoby sú čosi ako „ideologické vzory podôb“ záväzné v danej skupine. Skupina si vyžaduje ich akceptovanie, ktoré nemusí ísť v súlade s faktickým využitím modelov v praktickom konaní. Tak isto poznatok, že dajakí jedinci akceptujú určité ideologické vzory podôb, čerpané z ich slovných skúseností, samo osebe ešte nič nehovorí o tom, ako fakticky konajú a aký zmysel má pre nich s a m ý c h ich činnosť.

e) Metóda umožňujúca poznať realistické podoby prostredníctvom ich p o c h o p e n i a, včítania sa do situácie skúmaného jednotlivca. Preto pre sociológa je neobyčajne dôležitou pomôckou poznania jeho vlastná spoločenská skúsenosť. Ona umožňuje analýzu ľudského konania „od základu“, umožňuje chápať jeho vnútornú štruktúru a neobmedzuje sa iba na zaznamenávanie jeho vonkajšej opakovanosti. Dovoľuje dospieť k objasneniu motívov, k ustáleniu významov ľudského konania, čo je skutočným cieľom sociologického bádania. Aby bola skúsenosť sociológa plodná po poznávacej stránke, musí sa stať maximálne adekvátna situácii skúmaných jednotlivcov. Sociológ musí „od základu“ poznať spoločenský systém, v ktorom konajú a dostať sa k najintímnejším situáciám, v ktorých sa najlepšie prejavujú práve realistické, a nie ideálne podoby. Nie náhodou práve Znaniecki rozvíjal metódu „osobných dokumentov“, spočívajúcu na zaznamenávaní subjektívnych významov ľudského konania na základe „chápajúcej“ analýzy spontánnych, nie však vyprovokovaných a sociológom reglementovaných prejavov a ďalej „metódu zúčastňujúceho sa pozorovania“, spočívajúcu na hlbšom skúmaní významov ľudského konania prostredníctvom priamej praktickej účasti v tomto konaní na „rovnako princípe“ ako člen daného spoločenského systému.

Analytická škola, videná vo svetle rigorózne chápanej sústavy teoretických predpokladov, nemá v súčasnej sociológii mnoho verných vyznávačov. Ale ani v tomto prípade netreba merať úlohu a vplyvy tejto školy počtom vedcov, manifestačne sa k nej hlásiacich, ale podľa rozšírenia jej postulátov, myšlienok, záverov a metód medzi sociológmi. Z tohto zorného uhla sa úloha analytickej školy javí oveľa významnejšia. Jej patrí zásluha v zameriavaní pozornosti sociológov na problém hodnoty, motivácie, pomeru konania a podôb. Jej koncepcia štandardu konaní, skupinovo akceptovaných pravidiel, noriem konania, koncepcia konformného konania ako dôsledku prijímania, koncepcia zhodnosti skupinových noriem a hodnôt bezpochyby inšpirovala ďalšiu široko rozvetvenú školu súčasnej sociológie, funkcionalistickú školu. Nie náhodou zaraďujú mnohí bádatelia súčasnej sociológie významných funkcionalistov Talcotta Parsonsa, Howarda Beckera, Herberta Blumera, Roberta Mertona alebo Pitirima Sorokina súčasne do oboch škôl. Myšlienky analytickej školy umožnili funkcionalistom vytvoriť zovretý teoretický systém v sociológii, ktorý sa opiera o postuláty, typické idealistickému smeru.



Podľa všeobecnej mienky sociológov je to škola s najrozvinutejšou teóriou v dnešnej americkej sociológii, jediná škola, ktorá vytvorila dôsledný teoretický systém predstavujúci zovretú a originálnu predstavu o spoločnosti.

Už predtým sme povedali, že funkcionalistická škola vďačí analytickej škole za rad myšlienok; súčasne však je jej teoretickým protikladom, pretože do centra pozornosti stavia spoločenský systém ako celok. Žiada skúmanie všetkých spoločenských javov vo vzťahu k systému z hľadiska úlohy, akú hrajú v pomere k nemu. „Najvšeobecnejšou a podstatnou črtou systému je vzájomná závislosť jeho častí alebo znakov. Vzájomná závislosť spočíva na existencii určených vzťahov medzi časťami alebo znakmi v protiklade k náhodilej rôznorodosti. Inými slovami vzájomná závislosť vytvára poriadok vo vzťahoch medzi zložkami systému. Tento poriadok sa musí vyznačovať sebazáchovnou tendenciou nachádzajúcou svoj všeobecný výraz v kategórii rovnováhy.“<sup>23</sup> Spoločenské javy sú pre sociológa dôležité práve ako vzájomne zviazané prvky systému, preto sa teda majú skúmať z hľadiska tohto poriadku a svojej úlohy pri udržiavaní rovnováhy systému. Ľahko pobaďať, že ide o protiklad k stanovisku, ktoré zastávajú predstavitelia analytickej školy.

Úloha, ktorá sa pripisuje chápaniu systému v sociológii, podstatne odlišuje funkcionalistickú školu od pluralistického behaviorizmu, podľa ktorého, ako sa pamätáme, je spoločenský celok jednoducho súhrnom zložiek charakterizovaných kvantitatívnym rozložením určitých črt konania. Podľa funkcionalistov je systém vnútorne jednotným celkom, ktorý sa nedá uviesť do súhrnu ľudských jedincov, je nadradenou kategóriou vo vzťahu k svojim častiam, niečím, čo dáva zmysel až jednotlivým prvkom. V určitom zmysle funkcionalistická škola vrátila predstave spoločnosti jednotnosť a celistvosť, rozčlankovanú, zatomizovanú pluralistickým behaviorizmom, čiastočne aj analyticickou školou.

V tomto svojom holizme pevne nadväzuje súčasný sociologický funkcionalizmus na tradíciu sociologického organicizmu, živého v druhej polovici 19. storočia, spojeného v prvom rade s menom vynikajúceho anglického mysliteľa Herberta Spencera. Práve organicizmus proklamoval skúmanie ľudskej spoločnosti ako celku a jeho zložiek z hľadiska úlohy, akú hrajú v tomto celku. Základnú myšlienku organicizmu zreteľne vyjadril už Menenius Agrippa, ktorý poučoval rímsky plebs o tajomstvách spoločenskej štruktúry, pomáhajúc si takýmto porovnaním: ľudské údy „sa sprisahali, že ruky nebudú podávať potravu do úst, ústa nebudú prijímať podávaný pokrm, zuby nebudú hrýzť; chtiac týmto hnevivým rozhodnutím vyhladovať žalúdok, vyčerpali sa samé a s nimi celé telo. Takto sa stalo očividným, že žalúdok nezháľal, nielenže potravu prijíma, ale odovzdáva ju všetkým častkam tela premenenú strávením a rovnomerne rozdelenú v krvi, vďaka ktorej žijeme“.<sup>24</sup> V politických dôsledkoch sa organistická teória viazala so solidaristickými tendenciami. Politické konexie tohto typu sprevádzali neskoršie všetky formy organicizmu, vrátane so súčasným funkcionalizmom.

Don Martindale však správne poukazuje na tri podstatné črty odlišujúce funkcionalistickú školu od spencerovského organicizmu: a) pojem „spoločenský organizmus“, zatiaľ čo funkcionalisti skúmajú všetky typy spoločenských systémov na všetkých stupňoch spoločenskej organizácie; b) funkcionalisti zdôrazňujú ústrednú teoretickú pozíciu kategórie „systému“, čo nerobili organicisti obmedzujúci sa iba na prízvukovanie vzájomnej závislosti a zväzku prvkov spoločenského organizmu; c) funkcionalisti

<sup>23</sup> T. Parsons, E. A. Shils, *Toward a General Theory of Action*, Glencoe 1951, s. 107.

<sup>24</sup> T. Livius, *Dzieje*, Wrocław 1955, s. 123. Prel. W. Strzelecki.

analyzujú „systém ako taký“ nezasadený do žiadnej spoločnosti, kým Spencer hľadal „organizmové“ analógie pri analýze vtedajšej celkom konkrétnej spoločnosti.<sup>25</sup>

Poukazuje sa aj na to, že sociologický funkcionalizmus vďačí za rad svojich základných pojmov a tiež Emilovi Durkheimovi (najmä durkheimovskej koncepcii „solidarity“ chápanej ako akceptovanie noriem konania vštepených skupine a pre jej existenciu nevyhnutných a koncepcii „anómie“ ako konania manifestujúceho odmietnutie týchto noriem, čo je skupine škodiace a kultúrnym antropológom, najmä Bronislavovi Malinowskému a Radcliffe Brownovi). Ich pojmy ako „eunómia“ a „dysnómia“ sa podobajú Durkheimovým. Prvý označuje Radcliffe Brown ako „spoločenské zdravie“, kým druhý ako „spoločenskú chorobu“, ide ďalej o metodologický postulát skúmania všetkých kultúrnych prvkov z hľadiska úlohy, akú hrajú pri udržiavaní skupiny pri živote, postulát prenesený antropológmi na skúmanie kultúr a primitívnych národov, zameraný proti doteraz vládnuceму „aktualizovaniu“ týchto kultúr a ich analyzovaniu z nevhodných hľadísk pomocou tisíce rokov starých pojmov.

Najvýznamnejšou a najreprezentatívnejšou osobnosťou funkcionalistickej školy je bez sporu Talcott Parsons, európsky vzdelaný americký sociológ, ktorého hlavné práce vyznačujú hlavné rozvojové etapy školy. *The Structure of Social Action* (1937), *Essays in Sociological Theory, Pure and Applied* (1949), *The Social System* (1951), *Toward a General Theory of Action* (1951), spolu s Edwardom A. Shilsom, *Working Papers in the Theory of Action* (1953, spolu s in.) a *General Theory in Sociology* v *Sociology Today*, vyd. Robert K. Merton, 1959). Povedľa týchto základných diel sa obyčajne uvádzajú práce Róberta K. Mertona *Social Theory and Social Structure: Toward Codification of Theory and Research* (1949). Základné postuláty funkcionalistickej školy sú tieto:

a) Východiskovým bodom sociologických úvah má byť spoločenský systém ako celok, skladajúci sa zo vzájomne zviazaných prvkov. Cieľom každého systému je trvanie, udržanie vlastnej existencie, vytváranie svojej rovnováhy. Treba dodať, že toto tvrdenie vnáša do funkcionalistickej koncepcie prvok teleológie, empiricky neoveriteľný — za čo bol Parsons ostro kritizovaný.

b) Predpoklad, že cieľom systému je trvanie, poskytuje usporiadanie vo vzťahu k analýze všetkých spoločenských javov. Ich význam pre sociológa spočíva v úlohe, akú hrajú v dosahovaní tohto cieľa, čiže v ich funkcii. „Funkcionálny význam je... vnútorne teleologický. Proces alebo súbor podmienok sa buď pričiňuje o udržiavanie alebo rozvoj systému, alebo je „disfunkcionálny“ v tom zmysle, že je na ujmu integrácii, účinnosti atp. systému. Z toho teda vyplýva, že práve funkcionálny vzťah všetkých konkrétnych podmienok a procesov k stavu celkového systému poskytuje logický ekvivalent spojených rovníc v plne rozvinutom systéme analytickej teórie.“<sup>26</sup>

Vo svojich neskorších prácach Parsons odlišuje štyri základné typy funkcií (považujúc túto klasifikáciu za vyčerpávajúcu): ba) vonkajšia: baa) dosahovanie cieľov (konečná funkcia) a bab) adaptácia (inštrumentálna funkcia); bb) vnútorná: bba) integrácia systému (konečná) bbb) udržiavanie štandardov a odstraňovanie napätia (inštrumentálna).<sup>27</sup> Sociologická analýza má byť analýzou funkčných požiadaviek spoločenského systému.

c) Každý spoločenský systém sa skladá z prvkov, ktoré sú vo svojom pôsobení vedené snahou k uspokojeniu daných potrieb. V súvislosti s tým je požiadavkou funkcionálneho systému (z hľadiska jeho stabilnosti): ca) uspokojenie aktuálnych potrieb príslušného

<sup>25</sup> Martindale, po. cit., s. 448.

<sup>26</sup> T. Parsons, *Theory in Sociological Theory, Pure and Applied*, Glencoe 1949, s. 22.

<sup>27</sup> Cf. T. Parsons, *General Theory in Sociology*, v. *Sociology Today*.

počtu zložiek systému, cb) také stváranie jeho potrieb, aby mohli byť uspokojované v rámci systému a bez narušania jeho štandardu.

d) Vytváranie spomenutých potrieb spočíva na vstěpovaní určených hodnôt zložkám systému, t. j. cieľov konania nevyhnutných pre existovanie systému, a ďalej vplývanie na akceptovanie týchto hodnôt. Ak budeme pod „systémom“ chápať spoločnosť a pod jeho zložkami ľudských jedincov, funkčné vstěpovanie pre spoločnosť nevyhnutných hodnôt sa uskutočňuje prostredníctvom procesu „zospoločensťenia“ („socializácie“) jednotlivcov, vykonávaného v priebehu spoločenskej výchovy a realizovaného určenými inštitúciami osvety. Funkcionálnou požiadavkou každého systému je súčasne diferenciácia vstěpovaných cieľov konania. Odlišiteľné vlastnosti existujú v uzavretom počte, a preto teda ich požadovanie členmi systému musí byť rozdelené tak, aby súhrn požadovaných hodnôt bol v rámci systému realizovateľný. Iba vtedy „bude primerane veľký počet členov systému plniť svoje základné spoločenské úlohy na zodpovedajúcej motivačnej úrovni“<sup>28</sup>, čo je nevyhnutnou podmienkou stability systému.

e) Nevyhnutným doplnením inštitúcií slúžiacich zospoločensťeniu jednotlivcov sú inštitúcie kontroly, určené na elimináciu jedincov odmietajúcich funkčne nevyhnutné hodnoty systému a na paralyzovanie disfunkcionálnych konaní. Nespokojnosť vyplývajúca či z neuspokojovania potrieb alebo z iných príčin vedie k odmietaniu hodnôt a noriem konania funkčných vo vzťahu k systému, spôsobuje napätie, hroziace dezintegráciou systému. Úlohou inštitúcie kontroly je práve ich odstraňovanie.

f) Funkčnou požiadavkou systému je nakoniec uskutočňovanie zvnútornenia („interiorizácie“) hodnôt prostredníctvom inštitúcií zospoločensťenia a kontroly, hodnôt, ktorých akceptovanie je nevyhnutné pre udržanie systému. Zvnútornenie spočíva na plnom akceptovaní spoločensky vstěpovaných hodnôt, premenení ich na integrálnu časť vlastného „ja“. Iba v dôsledku interiorizácie zinsťitucionalizovaných hodnôt nastupuje skutočná motivačná integrácia konania so spoločenskou štruktúrou vtedy, keď hlbšie motivačné vrstvy slúžia na splnenie očakávaní. Iba vtedy možno povedať, že spoločenský systém je vysoko zintegrovaný a že záujmy celku a záujmy jednotlivcov boli zladené, keď táto situácia sa stane v značnej miere faktom.“<sup>29</sup>

Ako vyplýva z postulátov školy, zaoberá sa hlavne analýzou podmienok stability spoločenského systému. Jej hlavnými kategóriami sú „stabilita“, „rovnováha“, „adaptácia“, „interiorizácia“, „socializácia“ — kategórie predurčené na opis spoločenskej statiky. Mnohí sociológovia (m. i. Myrdal, Mills, Coser, Moore, Dahrendorf) vidia v týchto výrazoch jej konzervatívnych ideologických afiliácií.

Funkcionalizmus je dnes nepochybné najvplyvnejšou, a pritom stále expanzívnu teoretickou školou v americkej sociológii. Prirodzene sa obyčajne do „empirického modelu“, je teória funkcionalizmu vystrihnúť na mieru dnes populárnych požiadaviek na adresu sociologickej teórie a tomu medzi iným vďačí za svoje rozšírenie. Predsa však hlavnou príčinou stále rastúcej popularity funkcionalistickej školy je hľadám to, že reaguje pružnejšie ako každá iná škola na zmeny spoločenských funkcií sociológie. Sociológia slúžiacia stabilite spoločenských organizmov potrebuje teóriu, ktorá by svoje úvahy prispôbila problému podmienok spoločenskej rovnováhy.

Pokračovanie v budúcom čísle.

<sup>28</sup> Parsons, *Essays...*, s. 7.

<sup>29</sup> T. Parsons, *The Social System*, Glencoe 1951, s. 38—39.